

אם תרצו, זו בהחלט אגדה

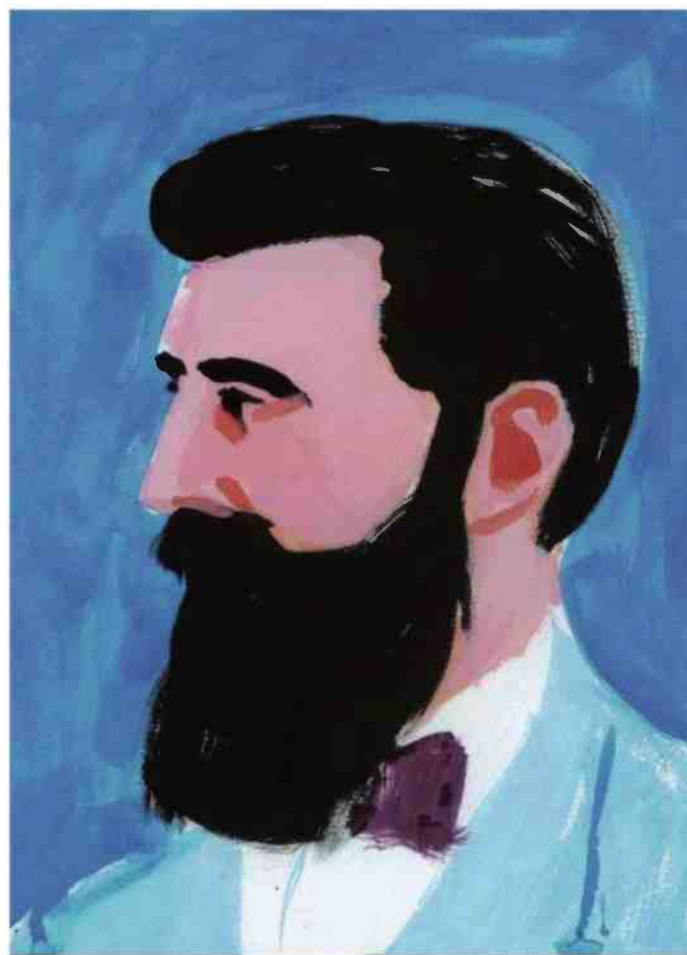
סיפורי הקצרים של הרצל, שנכתבו ברובם לפני תחילת דרכו הפוליטית, משקפים את עולמה של הבורגנות האירופית הנהנתנית, ללא שמץ של מורשת יהודית. יש בהם תיאורים משעשעים, אבל אין בהם עומק ספרותי

— אותו נוכל נהנתן שעמד גם במרכז הסיפור "פיגמליון". במסגרת התערבות, הגיבור מחולל מהומה בעיר החוף האיטלקית ומוכיח ברומנית את טיבו הפראי של האספסוף הנבער בכיכר השוק ואת הפכפכותו של המין הנבי "לפתע הבנתי... כיכר השוק של אמלפי היא העולם, והמהומה המכוערת היא החיים", פוסק המספר בסוף הסיפור. סיפור אחר מוביל למסקנה ש"החיים יפים, אבל אדם צריך שיחסר לו דבר-מה". זה, לכאורה, מה שהופך את סיפורי המעשה המשעשעים האלה ל"סיפורים פילוסופיים". אבל אל תחפשו כאן עומק מטפיזי וגם לא חברתי. כאחרית הדבר של הספר טוען ההיסטוריון אדם רו שסיפוריו של הרצל שופכים אור על תפישתו החברתית, שהתבטאה אחר כך בחונו למדינת היהודים. בהמשך לטענתו בספר "הרצל: מאבקו מבית ומחוץ" (הוצאת כרמל, 2017), שאותו חיבר עם ההיסטוריון יגאל וגנר, מבקש רו להוכיח שהרצל היה מנביאי מדינת הרווחה וההמוניטציה שלו היתה ביקורת על הקפיטליזם. אף שרו הוא היסטוריון מוכשר ואמיץ, אני מוצא שפרשנותו הספרותית אינה משכנעת. ביקורת הקפיטליזם זם של הסיפורים הפילוסופיים אינה חורגת מצקצוק רכילי-תי על תאוות הבצע וקלקולי האופי של העשירים והמפורסמים. והניסיון לקשור בין עלייתו של האמרגן שפנגלברג ובין החוץ הציוני דומה לניסיון לזהות את תפישתו האסטרטגית של יאיר לפיד בשורות השיר "גרה בשניקין". אולי זה אפשרי, אבל חסר טעם.

סיפורים פילוסופיים

בנימין זאב הרצל
תרגמה מגרמנית: קטיה מנור, עריכה: דליה טסלר, הוצאת כרמל, 154 עמודים, 79 שקלים

הרצל. לא בכדי הקריירה הספרותית שלו לא התמידה לאורך זמן
איור: ערן וולקובסקי

בר בסיפור החביב "ספינת האוויר הממונעת" — מעין סיפור מדע בדיוני בסגנון ז'ול ורן. הוא מספר על יוהן מילר, ממציא בעל חוץ, שטען כי ביכולתו לבנות ספינת אוויר. בעקבות כך נחשב בעיני סביבתו למשוגע ואפילו אושפז בכפייה במוסד פסיכיאטרי. מילר אמנם מצליח להגשים את חונו ולבנות בהיחבא ספינה הנוסעת לאוויר ומרחפת מעל הים התיכון — אבל בסופו של דבר הוא מחדליט לקבור את כלי התחבורה האווירי שיצר במאמץ רב כל כך, ולא לחשוף אותו בפני העולם הרחב.

"ספינת האוויר הממונעת" נכתב ב-1896, מאוחר יותר מרוב הסיפורים האחרים בקובץ, כאשר הרצל כבר היה שקוע עמוקות בהגת התנועה הציונית. במקרה זה, ההשוואה מתבקשת (ואכן כבר הוצגה כמה פעמים בעבר): בעל החוץ הגאוני הוא הרצל, וספינת האוויר הממונעת היא מדינת היהודים. אך קיצו של הסיפור מבטיא אולי משאלת לב כמוסה של חוזה המדינה: אחרי שהוכיח כי חונו ניתן לכיצוע, העדיף מילר לנחור אותו מתוך ידיעה שאחרים עתידים לעשות בו שימוש לרעה. ואכן, הפנטזיות האידיאליסטיות של הבהומיין מווינה בדבר חברת מופת מעודנת התגלגלו למדינה לאומנית, מיליטריסטית, צינית ומכוערת. החברה הישראלית, כמעט על כל גווניה, הפנתה עורף לאותו עולם תרבותי שהצמיח את נביאה ושהידדה ברעיונותיו. ספינת האוויר המריאה, אבל ממרחק הזמן הממציא היה מתקשה לזהות את יציר כפיו. ■

כך, לא היתה תוגתו של הרצל אלא מתחננת. שניצלר חשף את הרבדים הארוטיים והדחפים הסדיסטיים הבלתי מודעים של חיי הבורגנות, ואילו הרצל הסתפק בהצטחצחויות ריקות. הוא לא הבקיע מעבר לרמה של אפיון ז'ורנליסטי משעשע, הבנוי לרוב על מבנים בגאליים של סימטריות. כך, למשל, הסיפור "קילכברג ובן דוד" מתאר את תהפוכות גורלם של שני קרובי משפחה בעלי אותו שם, המשגים עושר עצום ולבסוף מתרוששים. אבל אין בסיפור זה, וברוב הסיפורים האחרים, שום דמות מעניינת באמת. מבחינה זו, יש המשכיות מסוימת בין סגנונו הפילוסופי של הרצל ובין המערכונים הסטיריים של אפרים קישון, אף הוא יהודי בן האימפריה האוסטר-הונגרית. במאמץ מסוים אפשר לזהות זיקה גם לסגנונו של יוסף (טומי) לפיד, ובמאמץ גדול עוד יותר — אפילו ליצירותיו הספרותיות של יאיר לפיד. זוהי מסורת מרכז אירופית של כתיבה מתחכמת וזוחה. הכותב מתהדר בשליטתו במכמני התרבות המערבית, תוך שהוא מתיימר לחשוף את הצביעות והעמדת הפנים של האליטה התרבותית. למעשה יש כאן התהדרות בהבנה של "הטבע האנושי", המעידה בעיקר על שטחיותו של הכותב עצמו.

כמעט כל סיפוריו של הרצל מסתיימים באיזה מוסר השכל, המובא על ידי המספר או על ידי אחת הדמויות. בולט הסיפור "המהומה באמלפי", המתאר מעשה קונדס של האמרגן שפנגלברג

עפרי אילני

אחד השבועות האחרונים ישבתי ברכבת וקראתי גבר בגיל העמידה שישב במושב מולי בחן את הספר הצהוב שהחזיק: "סיפורים פילוסופיים" מאת בנימין זאב הרצל. הוא הביט בספר, וקפץ את גבינו בהערכה ואמר: "כל הכבוד. משמח לראות שעדיין יש אנשים עם ערכים". הקריאה בכתביו של הרצל נחשבה כנראה בעיניו למעשה ציוני, ולכן ערכי. כאותו זמן קראתי את הסיפור הקצר "פיגמליון". גיבורו, שפנגלברג, הוא אמרגן נהנתן וממולח שפרש את חסותו על נערה ענייה ומכוערת, והפך אותה לדיווה — כוכבת מפורסמת שהופיעה על היוקרתיות שבכמות אירופה. זהו סיפור שנון פחות או יותר, המבקש להדגים בנימה עוקצנית ומיוזגנית למדי את אורח החיים ההדוניסטי של אנשי עולם השוארביזם הבינלאומי לקראת סוף המאה ה-19. הוא נכתב ב-1887, כמה שנים לפני שהרצל החל את פעילותו הציונית, ואכן אין כל קשר בינו ובין ציונות. הדבר נכון גם כנראה לשאר הסיפורים בקובץ, שנכתבו באותה תקופה. מי שאינו מכיר את הביוגרפיה של הרצל עשוי להיות מופתע כי מחבר סיפורים אלה הוא הגנה מדינת היהודים, שקברו הוא אתר הפולחן הראשי של הדת האורחית הישראלית. מדהים כמה ההווה שאותה מתאר הרצל ושבתוכה הוא חי זרה מכל בחינה לנוף החיים הישראלי או הציוני. זהו עולמה של הבורגנות הגבוהה הקוסמופוליטית האירופית. אורח החיים של גיבוריו מורכב מחופשות באיטליה, מסעות שיט בספינות יוקרה, יריבויות קטנות בין עיתונאים ואופרות של וגנר. אין בו שמץ של מורשת יהודית — לפחות לא במובן המקובל בישראל. אם יש בו היבט יהודי כלשהו, הרי הוא דווקא היעדר כמעט מוחלט של כל רכיב זהות לאומי. במושגים החביבים כיום על אי אלו אינטלקטואלים ציונים עכשוויים, זהו עולם של טיפוסים "ניידים", גטולי ויקה לטריטוריה מוגדרת. הדמות הטיפוסית של יהודי בווינה באותה תקופה לא היתה של אדם שומר שבת או כשרות, אלא איש עסקים שמחזיק בידו את העיתון הבורגני "נויה פרייה פרסה" — שבו עבד גם הרצל עצמו. אולי זה ההסבר לכך שסיפוריו של הרצל אינם מוכרים כמעט לקורא העברי, אפילו המשכיל, אף שחלקם תורגמו לעברית במשך השנים. יש נתק חריף בין דמותו של הגיבור הציוני שאותה הנחילה לנו מערכת החינוך ובין הסופר הבהומיין המשתקף בסיפורים. בתקופה שבה נכתבו הסיפורים, הרצל שוטט בין בירות אירופה במימון אביו הבנקאי האמיד. הוא סעד במסעדות יוקרה ופקד את הופעותיה של השחקנית הידועה שרה ברנאר, בעודו מתאמץ להשחיל את מחוותיו לרפרטואר של התיאטרות המורכב כעולם דובר הגרמנית.

הרצל הסתופף בחברתם של המשוררים והסופרים הדקדנטים של אסכולת "וינה הצעירה" — הוגו פון הופמנסטאל, ריכרד בר-הופמן וארתור שניצלר. אבל לא בכדי הקריירה הספרותית שלו לא התמידה לאורך זמן: הוא היה כותב הרבה פחות מוצלח מהם. מבחינת הרקע והאווירה, סיפוריו של הרצל דומים לאלה של שניצלר שניהם מתארים את עולמם הריקני והמלנכולי של בני הברגנות הנהנתנית, ונסוכה עליהם רוח פסימית מסוימת של "הבל הבלים". אך כפי שציין הביוגרף של הרצל, עמוס אילון, "בשעה שתוגתו של שניצלר היתה משכנעת משום שהיתה אנושית כל